

Varga Éva Katalin¹ – Mágocsi Nyina²¹Semmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézet²Budapesti Corvinus Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont**Betűszók a mai orosz banki és orvosi szaknyelvben**<https://doi.org/10.48040/PL.2024.2.7>

Jelen tanulmányunk az orosz banki és orvosi szaknyelv betűszóit vizsgálja. Bár az orosz nyelvben már a 20. század elejétől gyakori volt a kompresszív szóalkotásnak ez a módja, napjainkban a szaknyelvekben különösen produktív eszközzé vált. Vizsgálatunk korpusza egy oroszországi bank 2021-es éves jelentéséből, valamint Szentpétervár városának 2020 áprilisában a koronavírus-járvány elleni védekezés céljából kiadott módszertani ajánlásából áll. A két dokumentumból manuálisan gyűjtöttük ki a betűszókat, majd típusuk, eredetük, fogalmi csoportjaik és nyelvhasználati területük szempontjából osztályoztuk őket. Elemzésünk során megállapítottuk, hogy a betűző ejtésűek mindkét szaknyelvben a leggyakoribbak, és elsősorban az intézmények nevéből keletkezett betűszók belső képzésűek. A betűszók főbb fogalmi csoportjait a banki nyelvben a különböző banki műveletek, az orvosi nyelvben a betegségek, állapotok, illetve eljárások, vizsgálati módszerek nevei jelentik. Az orvosi nyelv betűszói leginkább a többszavas angol terminusok orosz tükörfordításainak kezdőbetűiből keletkeznek, azonban újabban megjelentek közöttük a latin betűs írásmódú angol betűszók is. Ez a tendencia a banki szaknyelvben már korábban is megfigyelhető volt. A dokumentumokból kiemelt betűszók többségükben a szűk szakmai nyelvhasználatra jellemzők.

Kulcsszavak: *betűszók, banki szaknyelv, orvosi szaknyelv, kompresszív szóalkotás, tükörfordítás*

Bevezetés

A 20. század közepétől az európai nyelvekben megnövekedett a betűszók használata, mind a köznyelvben, mind a szaknyelvekben (Fabijanić–Malenica, 2013). A tudományos-technikai forradalom az új fogalmak és ezzel összefüggésben az új terminusok számának drámai növekedését hozta magával (Токарева et al., 2021). A szaknyelvi betűszók kiválóan alkalmasak az információ tömörítésére, a kommunikáció gyorsítására és egyértelműsítésére. A betűszók robbanásszerű terjedése többnyire nagy társadalmi változásokhoz köthető. Az orosz nyelv esetében az első „mozaikszó-robbanás” az 1917-es forradalom után zajlott le, amikor a rövidítések a nyelvpolitika részévé és az új rendszer szimbólumaivá váltak (Tóth, 1991:25). A 20. század végén, a Szovjetunió szétesése után is hasonló helyzetet tapasztalhattunk (Максименко, 2017). Napjainkban a betűszók terjedését a nemzetközi normákhoz való igazodás igénye is elősegítette.

Jelen tanulmány szerzői mindketten szaknyelvoktatók, akiket évtizedes szakmai együttműködés köt össze. Szakmai beszélgetéseink során tapasztaltuk, hogy az általunk oktatott látszólag igen különböző szaknyelvekben, az orosz banki és az orvosi nyelvben hasonló jelenségek figyelhetők meg. A tükörjelenségek oktatott szaknyelveink terminusalkotásában játszott szerepéről már publikáltunk közös tanulmányt (Mágocsi–Varga, 2018). Érdeklődésünk középpontjába most a betűszók kerültek. Megfigyeléseink alapján a mai orosz szaknyelvek terminusai rendszerint hosszú, többtagú leíró szószerkezetek. A nyelvi gazdaságosságra való törekvés miatt válhatott helyettesítésük kedvelt eszközévé a betűszó, ami napjainkban az orvosi nyelv legproduktívabb szóalkotási módja (Какзанова, 2014, Токарева et al., 2021). A banki szaknyelvben a banki rendszer megújítása és a nyugati standardokhoz való igazodás hívta életre a betűszók tömegét.

A betűszók kompresszív szóalkotással jönnek létre, a mozaikszók egyik típusát képviselik. Többszavas kifejezések vagy szóösszetételek elemeinek kezdőbetűiből alkotjuk, erre utal a magyar *betűszó* elnevezés. Az orosz *аббревиатура* ('rövidítés' jelentésű) terminus

magába foglalja a mozaikszókat, azon belül a betűszókat és a szóösszevonásokat, valamint a csak írásban használt szövegekői rövidítéseket is (1. táblázat).

1. táblázat. A betűszók magyar és orosz terminológiájának összehasonlítása

Magyar terminus	Orosz terminus	Orosz terminus jelentése
mozaikszó	аббревиатура	'rövidítés'
betűszó	инициальная аббревиатура	'kezdőbetűs rövidítés'
szóösszevonás	слоговая аббревиатура	'szótagos rövidítés'
-	инициально-слоговая аббревиатура	'kezdőbetűs-szótagos rövidítés'
rövidítés (szövegekői)	аббревиатура / сокращение	'rövidítés'

A magyar terminológiában a betűszókat világosan megkülönböztetjük a csak írásban megjelenő szövegekői *rövidítések*től (Murányiné Zagyvai, 2020:448; Ludányi, 2019:39). A betűszók a hangzó beszédben is használatosak, szóként mondjuk ki őket (Murányiné Zagyvai, 2020:446). Emellett megfigyelhető, hogy a betűző kiejtésű rövidítések némelyike nyelvtani kategóriát válthat, és betűszóként bekerülhet a beszélt nyelvbe (Ludányi, 2019:39). Lexikalizálódási folyamaton mennek át, szóképzés alapjává válhatnak (Tóth, 1991:23). Könnyen megjegyezhetőek, gyakran köznyelvi szavakkal homonim hangzásúak. Számos betűszó nemzetközi műveltségű szóvá vált (Kecskés–Illésné Kovács, 2023:122).

Jelen tanulmányunkban az orosz orvosi és a banki szaknyelv betűszóit vizsgáljuk. Empirikus, korpuszalapú vizsgálatunkban a következő kérdésekre keressük a választ: Milyen eredetű betűszók a leggyakoribbak a vizsgált dokumentumokban? Mennyire jellemző az idegen betűszók átírás nélküli, latin betűs átvétele, megfigyelhető-e adaptálódásuk?

A kutatás anyaga és módszere

A banki szaknyelv vizsgálatához egy oroszországi bank, az *Otkritie Financial Corporation Bank (ФК Открытие)* 2021-es éves jelentését (Годовой отчет, 2021) használtuk fel. Ez a bank Oroszország egyik legnagyobb, a banki szolgáltatások teljes skáláját nyújtó kereskedelmi bankja, a magántulajdonban lévő bankok között az első helyen állt. Nevének jelentése 'nyitás' vagy 'felfedezés'. A vizsgált éves beszámoló terjedelme 181.272 karakter, 120 kéthasábos oldal; több, egész oldalt elfoglaló grafikonnal, diagrammal és folyamatábrával, valamint 16 üres oldallal. A dokumentum végén glosszárrium található, amely összesen 46 betűszó jelentését tartalmazza.

Az orvosi nyelvben használt betűszókat Szentpétervár városának 2020 áprilisában a koronavírus-járvány elleni védekezés céljából kiadott módszertani ajánlásai (Методические рекомендации, 2020) alapján vizsgáltuk, amely 311.328 karakter terjedelmű, 157 oldalas, képekkel és CT-felvételekkel illusztrált szöveg, amely táblázatokat, folyamatábrákat és dokumentummintákat is tartalmaz. Az általunk választott módszertani ajánlás az 1. kiadás, közvetlenül a járvány kezdetén jelent meg, ezért feltételeztük, hogy a nemzetközi standardokhoz való igazodás igénye miatt a szerzők az orvosi nyelv területén is újításokat voltak kénytelenek alkalmazni.

Korpuszalapú vizsgálatunk során a betűszókat manuálisan mindkét dokumentumból táblázatba gyűjtöttük, majd osztályoztuk őket. A betűszók leírásának és osztályozásának nincsenek egységes szempontjai, ezért minden kutatónak saját osztályozási rendszert kell kialakítania. A leggyakrabban alkalmazott szempont a betűszók kiejtés szerinti csoportosítása, mivel azonban egyikünk sem él nyelvterületen és a szakmai csoportokban zajló szóbeli kommunikációt sincs lehetőségünk megfigyelni, a kiejtés szerinti csoportokat csak egy-egy példával fogjuk illusztrálni. Vizsgálatunk szempontrendszerét az alábbi táblázatban mutatjuk be (2. táblázat).

2. táblázat. A betűszók osztályozási szempontjai

Képzésmód szerint	szókapcsolatok kezdőbetűiből
	szóösszetételek kezdőbetűiből
	„kiválasztásos” betűszók
Kiejtés szerint	betűző ejtésű
	egybecjtésű
	vegyes ejtésű
Fogalmi csoportok szerint	tulajdonnévből
	köznévből
Eredet szerint	vernakuláris
	tükörfordítás
	közvetlen átvétel
Nyelvhasználati terület szerint	szűk szaknyelvi használatú
	laikus nyelvhasználatban is jelen levő

A tanulmányban idézett betűszók feloldását és magyar jelentését is megadjuk. Kerek zárójelben tüntettük fel, hogy az orvosi (O) vagy a banki (B) dokumentumból származik a betűszó, idézetek esetében a lapszámot is feltüntettük. Egyes betűszók kiejtését szögletes zárójelben adtuk meg. Vizsgálatunk eredményeit az általános jellemzők ismertetése után a 2. táblázatban feltüntetett sorrendben mutatjuk be.

Eredmények

Az orvosi dokumentum nemcsak terjedelmét tekintve több mint másfélszerese a banki dokumentumnak, a benne található betűszók aránya is sokkal magasabb, több mint másfélszerese: a banki dokumentumban 113 betűszót azonosítottunk, ezzel szemben az orvosi dokumentumból 178-at gyűjtöttünk ki. A különbség azzal is magyarázható, hogy a banki éves jelentésben a banki beszámoló fogalomkörének betűszókészlete ismétlődik, míg az orvosi dokumentum a koronavírus-fertőzéssel összefüggő kóros állapotokat és kezelési protokollokat minden érintett orvosi szakterületre kiterjedően ismerteti.

Az orvosi dokumentum a tudományos publikációkban szokásos gyakorlatot követve az első előfordulásakor szinte minden esetben megadja a teljes kifejezést, utána következik zárójelben a betűszó, pl. „Гестационный сахарный диабет (ГСД)” (O, 106) ’terhességi cukorbetegség’. A továbbiakban csak a betűszót használják: „Женщинам с ГСД, находящимся в условиях самоизоляции” (O, 106) ’az önkéntes karanténban levő terhességi diabéteszes nőknek’. Ez az eljárás különösen azért fontos módszertani szempontból, mert a vizsgált dokumentum több orvosi szakterületre vonatkozó protokollokat tartalmaz, és feltehetően kevésbé elterjedt betűszók is előfordultak köztük. A banki dokumentum is többnyire ezt az eljárást alkalmazza a betűszók első előfordulásánál: „цели устойчивого развития ООН (ЦУР)” (B, 97) ’az ENSZ fenntartható fejlődési céljai (*sustainable development goals, SDGs*)’, a betűszók értelmezését ezenkívül egy glosszárium is segíti.

A betűszók helyesírására mindkét dokumentumban jellemző a nagybetűs írásmód, a rövidítésektől eltérően a betűszók végére vagy elemeik között nem tesznek pontot.

A betűszók képzésmód szerinti csoportjai

Képzésmódjuk alapján a betűszók rendszerint jelzős vagy birtokos szószerkezetek elemeinek kezdőbetűiből alakulnak ki, pl. *ОКС* <острый коронарный синдром ’akut koronária szindróma’ (O), *ДБО* <дистанционное банковское обслуживание ’telebank’ (B). A másik típusba az összetett szavak elemkezdő betűiből alkotott betűszók tartoznak. Mivel az egyszavas

terminusok mindkét vizsgált szaknyelvben ritkák, az összetett szavak is inkább a betűszókat alkotó hosszabb kifejezések részeként fordulnak elő: *ТЛТ* <тромболитическая терапия 'trombolitikus terápia', *ОРДС* <острый респираторный дистресс-синдром 'akut légzési distressz szindróma' (O), *МБК* <межбанковский кредит 'bankközi hitel' (B).

Tulina (Тулина, 1974:85) elkülönít egy ritkább, általa „kiválasztásos betűszó”-nak nevezett sajátos típust is, amelyben nem minden elem kezdőbetűje kerül be a betűszóba, csak a szemantikailag leginkább fontos szavaké. Így például kimaradhatnak a kötőszók: *ОРИТ* <отделение реанимации и интенсивной терапии 'reanimációs és intenzív terápiás osztály' (O), *МСП* <малое и среднее предпринимательство 'kis- és középvállalkozások', *ПСКО* <приобретенные или созданные кредитно-обесцененные финансовые активы 'hitelfinanszírozott pénzügyi aktívumok szerzése vagy létrehozása' (B). A nem egyeztetett jelzős szerkezetek előljárószói is kimaradhatnak, pl. a korpuszunkban nem szereplő *РВПС* <резервы на возможные потери по ссудам 'kölsönvesztésre képzett céltartalék' banki betűszóban.

A betűszók kiejtés szerinti csoportjai

A kiejtés szerint három csoportba sorolhatjuk a betűszókat (Keszler–Lengyel, 2019):

1. A leggyakoribb az úgynevezett betűző ejtés, amikor a betűszót alkotó minden egyes betűt betűnévvel ejtjük ki, pl. *КТ* [káte] 'СТ', *ПЦР* [peceer] 'PCR' (O), *БЦ* [bece] <Бизнес-центр 'Business Center', *ВВП* [vevepe] *Валовой внутренний продукт* 'bruttó hazai termék' (B).
2. Egybeejtésről akkor beszélünk, ha a betűszót alkotó betűk egymásutánját összefüggő hangsorként olvassuk össze, pl. *УЗИ* [uzi] <ультразвуковое исследование 'ultrahangvizsgálat' (O), vagy *МОП* [mop] <минимальный обязательный платеж '(teljes hiteltartozás) minimálisan fizetendő (havi) összege' (B). Egybeejtés a magánhangzókat is tartalmazó betűszók esetében lehetséges: *ПАО* [páo] <публичное акционерное общество 'nyílt részvénytársaság', *ЕИС* [jeisz] <единая информационная система закупок 'egységesített közbeszerzési információs rendszer', *КИБ* [kib] <контроль исполнения бюджета в банковском секторе 'a költségvetés végrehajtásának ellenőrzése a bankszektorban' (B).
3. Egyes, magánhangzókat is tartalmazó betűszók vegyes ejtésűek lehetnek: bár elemeiket összeolvassuk, tartalmaznak betűzött elemű részletet is. Ilyen a köznyelvben is használatos *ОРВИ* [oervi] <острая респираторная вирусная инфекция 'heveny légzőszervi vírusfertőzés' (O) betűszó, vagy *ДБО* [debo] <дистанционное банковское обслуживание 'távolsági banki szolgáltatás, telebank' a szaknyelvi kommunikációban (B).

A betűszók fogalmi csoportjaik szerinti csoportosítása

Tulajdonnévi eredetű betűszók fogalmi csoportjai

A tulajdonnévi eredetű betűszók intézmények, szervezetek nevéből keletkeznek. Az oroszban különösen elterjedtek az oktatási intézmények nevének rövidítésére. Az egészségügyi intézmények közül a következőket említhetjük: *ФБУЗ* <Федеральное бюджетное учреждение здравоохранения 'Szövetségi Állami Finanszírozású Egészségügyi Hivatal', *СПб ГБУЗ ГССМП* <Санкт-Петербургское государственное бюджетное учреждение здравоохранения «Городская станция скорой медицинской помощи» 'Szentpétervári

Állami Finanszírozású Egészségügyi Hivatal, Állami Mentőállomás', ЦКДЛ <Централизованная клиничко-диагностическая лаборатория 'Központi Klinikai-diagnosztikai Laboratórium', ЦЭМЭ <Центр экстренной медицинской эвакуации 'Vészhelyzeti Orvosi Evakuációs Központ', ФСИН <Федеральная служба исполнения наказаний 'Szövetségi Büntetésvégrehajtás Szolgálat' (O). A banki dokumentumban elsősorban a bankok neve képviseli a tulajdonnévi eredetű betűszókat: ЕЦБ <Европейский центральный банк 'European Central Bank, Európai Központi Bank', УК ФКБС <Управляющая компания Фонда консолидации банковского сектора 'Bankszektor Konzolidációs Alapját Irányító Társaság'. Bankok nevének részeként gyakoriak a köznévi eredetű betűszók: ПАО «Московская Биржа» <Публичное акционерное общество 'Moszkvai Tőzsde Nyílt Részvénytársaság', ФК Открытие <Финансовая корпорация Открытие 'Otkritie Pénzügyi Korporáció' (B).

Egyes hivatalos szervek, minisztériumok nevéből mozaikszót alkottak, pl. Роспотребнадзор <Федеральная служба по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека 'Szövetségi Fogyasztóvédelmi és Emberi Jóléti Felügyeleti Szolgálat', Минздрав <Министерство здравоохранения Российской Федерации 'Oroszországi Föderáció Egészségügyi Minisztériuma' (O).

Mindkét dokumentum tulajdonnévi betűszói között találunk több olyan, a köznyelvben is ismert és elterjedt betűszót, mint országok nevei: РФ <Российская Федерация 'Oroszországi Föderáció', США <Соединенные Штаты Америки 'Amerikai Egyesült Államok', ЮАР <Южно-Африканская Республика 'Dél-afrikai Köztársaság', СНГ <Содружество независимых государств 'Független Államok Közössége (FÁK)', СССР <Союз Советских Социалистических Республик 'Szojvet Szocialista Köztársaságok Szövetsége', ЕС <Европейский союз 'Európai Unió' (B), vagy nemzetközi szervezetek oroszra fordított nevéből alkotott betűszókat, mint ООН <Организация Объединенных Наций 'Egyesült Nemzetek Szervezete' (B), vagy ВОЗ <Всемирная Организация Здравоохранения 'Egészségügyi Világszervezet' (O).

A köznévi eredetű betűszók fogalmi csoportjai

A köznévi eredetű betűszók csoportosítása csak szakterület-specifikusan lehetséges, az adott szakterület fogalomköreinek megfelelően. Az orvosi dokumentum betűszóit a következő főbb fogalmi csoportokba sorolhatjuk:

1. betegségek, állapotok, elváltozások: ГСД <гестационный сахарный диабет 'terhességi cukorbetegség', ЖТ <желудочковая тахикардия 'kamrai szapora szívverés', ОДН <острая дыхательная недостаточность 'akut légzési elégtelenség', ОКС <Острый коронарный синдром 'akut koszorúér-szindróma', ОНМК <острое нарушение мозгового кровообращения 'agyai vérkeringés akut zavara', СН <сердечная недостаточность 'szívelégtelenség', ССЗ <сердечно-сосудистые заболевания 'szív-érrendszeri betegségek', ОРВИ <острая респираторная вирусная инфекция 'akut légúti vírusfertőzés';
2. vizsgálati eljárások, beavatkozások: КТ <компьютерная томография 'СТ, komputertomográfia', УЗИ <ультразвуковое исследование 'ultrahangvizsgálat', ТЛТ <тромболитическую терапию 'vérrögoldó terápia', ТЭ <тромбэктомия 'vérrög műtéti eltávolítása', ЧКВ <чрескожное коронарное вмешательство 'PCI, perkután koronária intervenció', ТАБ <тонкоигольная аспирационная биопсия 'vékonytűs aspirációs biopszia', ИВЛ <искусственная вентиляция лёгких 'mesterséges lélegeztetés';
3. állapotok paraméterei, értékei: АД <артериальное давление 'vérnyomás', ЧДД <Частота дыхательных движений 'légzésfrekvencia';

4. anatómiai nevek: ЦНС <центральная нервная система 'központi idegrendszer';
5. gyógyszertípusok, anyagok neve: АТП <анти тиреоидный препарат 'antithyroid-készítmény', АПФ <ангиотензинпревращающий фермент 'angiotenzin konvertáló enzim', БРА <блокаторы рецепторов ангиотензина II 'angiotenzin-II-receptor-blokkoló';
6. ellátóhellyel, eszközökkel kapcsolatos kifejezések: ИС УСМП <информационная система «Управление скорой медицинской помощью» 'mentésirányítás informatikai rendszere', ОРИТ <отделение реанимации и интенсивной терапии 'reanimációs és intenzív terápiás osztály', ОСМП <отделение скорой медицинской помощи 'elsősegély osztály', ПО <приемное отделение 'sürgősségi osztály', СИЗ <средства индивидуальной защиты 'egyéni védőeszközök', ФВМ <фильтровентиляционный модуль 'ventilátor szűrőegység'.

A banki terminológia főbb fogalomcsoportjait a következők alkotják:

1. gazdasági, banki szereplők: ПАО <Публичное акционерное общество 'nyílt részvénytársaság', ФК <Финансовая корпорация 'pénzügyi korporáció', АПК <агропромышленный комплекс 'agrárpari komplexum';
2. banki szolgáltatások: РКО <расчетно-кассовое обслуживание 'ügyfél- és pénzkezelési szolgáltatás (kontextus függvényében 'költségelszámolási bizonylat' is lehet), ДБО <дистанционное банковское обслуживание 'tebank, net';
3. banki tevékenységgel kapcsolatos fogalmak: ПСКО <приобретенные или созданные кредитно-обесцененные финансовые активы 'szerzett vagy elkülönített hitelfedezeti aktívumok', ЦУР <цели устойчивого развития 'fenntartható fejlődés céljai';
4. banki szektor működésének szabályzói: ЕИС <единая информационная система закупок 'egységes közbeszerzési információs rendszer', КИБ <контроль исполнения бюджета в банковском секторе 'a költségvetés végrehajtásának ellenőrzése a bankszektorban', БКИ <бюро кредитных историй, ККИ <контроль кредитных историй 'hiteltörténet ellenőrzése'.

A betűszók eredet szerinti csoportosítása

Vernakuláris eredetű betűszók

Mind az orvosi nyelvre, mind a banki szaknyelvre jellemző a szakterület nemzetközi szaknyelvéhez és a nemzetközi standardokhoz való igazodás, emiatt a betűszók képzésének alapjául szolgáló kifejezést mindig körültekintően meg kell vizsgálnunk. A tükörfordítások ugyanis vernakuláris elemekből épülnek fel, ezzel elfedik, hogy idegen mintát másolnak. Az orvosi szaknyelvben ráadásul a korábbi és a mai *lingua franca*, a latin és az angol együttes hatásával kell számolnunk. A vernakuláris eredetben csak az orosz intézménynevek és az intézményhálózat elnevezéseinek esetében lehetünk biztosak. A tulajdonnévi eredetűek közül pl. a ЦКДЛ <Централизованная клиничко-диагностическая лаборатория 'Központi klinikai-diagnosztikai laboratórium', ЦЭМЭ <Центр экстренной медицинской эвакуации 'vészhelyzeti orvosi evakuációs központ', ФСИН <Федеральная служба исполнения наказаний 'büntetés végrehajtás föderációs szolgálata' (O), illetve az УК ФКБС <Управляющая компания Фонда консолидации банковского сектора 'a banki szektor konszolidációs alapját irányító társaság' (B). Vernakuláris eredetű köznévi betűszó pl. a ОРИТ

<отделение реанимации и интенсивной терапии 'reanimációs és intenzív terápiás osztály', ПО <приемное отделение 'sürgősségi osztály' (O), ЕИС <единая информационная система закупок 'egységes közbeszerzési információs rendszer', КИБ <контроль исполнения бюджета в банковском секторе 'a költségvetés végrehajtásának ellenőrzése a bankszektorban' (B).

Tükörfordítás eredményeként létrejött betűszók

Napjainkban az orvostudomány nemzetközi nyelvvévé vitathatatlanul az angol vált. Az újonnan azonosított betegségek és az újabb eljárások elnevezései angolul jönnek létre és az angol nyelvű szakirodalom révén angolul terjednek el. A nemzeti nyelvekben, így az oroszban is, ezekhez a nemzetközi mintákhoz igazodnak a terminusalkotás során. A betűszók használatának terjedése az orvosi nyelvben szintén az angol hatásnak tulajdonítható.

Az idegen terminusok átvétele az orosz orvosi nyelvben hagyományosan tükörfordítással történt és történik. A betűszók esetében a tükrözés úgy megy végbe, hogy az idegen betűszót alkotó kifejezést fordítják le oroszra, és az így létrejött orosz kifejezésből alkotják a betűszót a fentebb ismertetett módszerek egyikével: ХДН <хроническая дыхательная недостаточность <chronic respiratory insufficiency, CRI 'krónikus légzési elégtelenség', ЧКВ <чрескожное коронарное вмешательство <percutaneous coronary intervention, PCI 'perkután koronária intervenció'. Mivel a tükörfordítások az adott nyelv lexikai elemeiből építkeznek, jól illeszkednek az átvevő nyelvbe és idegen eredetük szinte észrevétlen marad. Az angol és az orosz tudományos orvosi szaknyelv terminológiája egyaránt görög–latin alapú, ezért természetesnek hat, ha a betűszavak görög–latin eredetű elemeit nem fordítják oroszra. A korábbi tükörfordításokban az anatómiai nevekre, lokalizációra utaló elemek vernakuláris alakban szerepelnek: ЖТ <желудочковая тахикардия <ventricular tachycardia, VT 'kamrai szapora szívverés', ССЗ <сердечно-сосудистые заболевания <cardiovascular diseases, CVDs 'szívérrendszeri betegségek'. Ezzel szemben az újabb átvételekben az idegen terminusok veszik át a vernakuláris anatómiai megjelölések helyét is: ТОРС <тяжелый острый респираторный синдром у людей <Severe Acute Respiratory Syndrome, SARS 'súlyos akut légzőszervi szindróma', ОРВИ <острая респираторная вирусная инфекция <acute viral respiratory infection, AVRI 'akut légúti vírusfertőzés'.

A görög–latin eredetű elemeket tartalmazó tükörfordítások alkalmazása elsősorban a klinikai kifejezésekre jellemző: СИК <сепсис-индуцированная коагулопатия <sepsis-induced coagulopathy, SIC 'szepszis okozta véralvadási zavar', ТЛТ <тромболитическая терапия <thrombolytic therapy, TLT 'trombolitikus terápia'. Mivel a melléknév az angol és az orosz minőségjelzős szó szerkezetekben is megelőzi a jelzett szót, gyakran az angol betűszóhoz hasonló lesz az orosz betűszó, csak egy-egy orosz terminusként már meglévő elemében tér el attól, pl. белок – protein 'fehérje': СРБ <С-реактивный белок <C-reactive protein, CRP 'C-reaktív fehérje'. Néhány esetben – akár véletlenszerűen is – megegyező lehet az angol betűszóval: РСВ <респираторно-синцитиальный вирус <respiratory syncytial virus, RSV 'légúti óriássejtes vírus', ПЦР <полимеразная цепная реакция <polymerase chain reaction, PCR 'polimeráz-láncreakció' (O).

A banki dokumentumban is találunk tükörfordítás útján létrejött betűszókat, ám ez a típus sokkal kevésbé jellemző, mint az orvosi nyelvben. Elsősorban a már régóta létező nemzetközi intézmények, szabványok nevében és a globálisan elterjedt pénzügyi működési formák elnevezéseinek betűszói között találunk tükörfordítás-eredetűeket: ПАО <публичное акционерное общество <open joint-stock company, OJSC 'nyílt részvénytársaság', МСФО <международные стандарты финансовой отчетности <International Financial Reporting Standards, IFRS 'Nemzetközi Pénzügyi Beszámolási Szabványok', ФРС

<Федеральная резервная система <Federal Reserve System (Fed) 'Szövetségi Tartalék Rendszere, az Egyesült Államok központi banki rendszere' (B).

Idegen betűszók közvetlen átvétele

A mai banki és pénzügyi szaknyelvekben egyre gyakrabban jelennek meg latinbetűs írásmódú idegen szó szerkezetekből keletkezett betűszók közvetlen átvételként, változatlan formában: *FATCA* <Foreign Account Tax Compliance Act 'külföldi számlák adóügyi megfeleléséről szóló törvény', *CRS* <Common Reporting Standard 'közös jelentéskészítési szabvány', *ESG* <Environment, Social, Governance 'környezet, társadalom, vállalat vezetés/irányítás', *KPI* <Key Performance Indicators 'kulcsteljesítmény-mutatók', *IPO* <Initial Public Offering 'tőzsdei bevezetés', *RPA* <Robotic process automation 'robotikus folyamatautomatizálás', *CRM* <customer relationship management 'ügyfélkapcsolat-kezelés', *NPL* <Non-performing loan 'nemteljesítő hitelek, *CIR* <Cost income ratio 'költség-bevétel arány, *NPS* <Net Promoter Score 'ügyfélélegedettségi mutató' (B).

A banki dokumentum 113 betűszavából 38 volt latinbetűs (33,6%). Ezzel szemben az orvosi dokumentumban 178 betűszó között mindössze 42 latinbetűs írásmódút találunk (23,5%), amelyek közül is 10 mindössze egyszer fordul elő. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a banki dokumentumban jóval gyakoribbak a latinbetűs írásmódú betűszók, mint az orvosi dokumentumban, ami az orvosi nyelv hagyományával magyarázható.

Az orvosi dokumentumban latinbetűs írásmódúak egyes betegségek és vírustörzsek nevei: *MERS* <Middle-East Respiratory Syndrome, *SARS*, *SARS-CoV* <Severe Acute Respiratory Syndrome. A *H1N1* és a *H3N2* az influenza A vírusának altípusait jelölik, nevükben a „H” a haemagglutinin, az „N” a neuraminidáz felszíni fehérjére utal. Egyes gyógyszerészeti terminusok betűszói szintén latinbetűsek: *ACE2* <angiotensin-converting enzyme 2 'angiotenzin-konvertáló enzim-2', *NT-proBNP* <N-terminal pro-B-type natriuretic peptide, 'N-terminális prohormon B-típusú natriuretikus peptid'. A diagnózisok felállításához használt nemzetközi protokollok elnevezései minden esetben latinbetűsek: *NEWS* <National Early Warning Score, *NIHSS* <National Institutes of Health Stroke Scale 'Nemzeti Egészségügyi Intézetek Stroke Skálája', *qSOFA* <quick Sequential Organ Failure Assessment 'gyors szekvenciális szervi elégtelenség értékelése'. Ennek feltételezhetően az az oka, hogy Oroszországban más protokollokat használnak, a nyugati protokollok kevésbé elterjedtek. Mivel a vizsgált dokumentumok a pandémia alatt keletkeztek, nem meglepő, hogy a *COVID-19* <coronavirus disease 2019 mozaikszó az orvosi és a banki dokumentumban is előfordult.

Találtunk olyan, ugyanazt a fogalmat jelentő betűszókat, amelyek az idegen szókapcsolat latinbetűs és az orosz fordításából kialakult cirillbetűs formában egyaránt szerepelnek: *AML/CFT* <Anti-money laundering and combating the financing of terrorism, és az orosz *ПОД/ФТ* <противодействие отмыванию денег и финансированию терроризма (B), illetve a *SARS* <Severe Acute Respiratory Syndrome és orosz *ТОРС* <тяжелый острый респираторный синдром у людей esetében, bár meg kell jegyeznünk, hogy az orosz betűszónak mindössze egy adata volt, szemben az angol *SARS* 54 adatával.

Nyelvhasználati jellemzők

A betűszók gyakran nemcsak önmagukban használatosak, hanem magyarázó utótagú szóösszetételekben és szókapcsolatokban is (Biró, 2007): *ВИЧ-инфекция* 'HIV-fertőzés, *ДВС-синдром* <синдром диссеминированного внутрисосудистого свертывания крови 'diszeminált intravaszkuláris véralvadási szindróma', *PARP-система* <powered air purifying respirator 'motoros légtisztító lélegeztetőrendszer', *Шкала SOFA* 'szekvenciális szervi

elégtelesség értékelésének skálája’, *балл NIHSS* ‘Nemzeti Egészségügyi Intézetek Stroke Skáláján szerzett pontérték’ (O).

Mind a banki, mind az orvosi dokumentumban több példáját találtuk a betűszókkal alkotott összetételeknek, pl. *УЗ* <ультразвуковой ‘ultrahang-’ – *УЗ-картина* ‘ultrahangkép’, *УЗ-диагностика* ‘ultrahang-diagnosztika’, *УЗ-аппаратура* ‘ultrahangkészülék’, *УЗ-изображение* ‘ultrahangkép’ (O); *EGS* <*Environment, Social, Governance* ‘környezet, társadalom, vállalatvezetés/irányítás’ – *ESG-инвестиция* ‘EGS-beruházás’, *ESG-оценка* ‘EGS-értékelés’, *ESG-профиль* ‘EGS-profil’, *ESG-риск* ‘EGS-kockázat’, *ESG-стратегия* ‘EGS-stratégia’, *ESG-факторы* ‘EGS-tényezők’ (B).

A latinbetűs betűszók teljes beilleszkedéséről tanúskodik, amikor cirillbetűs átírásban kezdik használni őket, mint pl. *ИТ* <*информационные технологии* (<*ИТ* <*Information Technology*) – *ИТ-бренд* ‘IT-brand’, *ИТ-инфраструктура* ‘IT-infrastruktúra’, *ИТ-команда* ‘IT-csapat’, *ИТ-ландшафт* ‘informatikai tájkép’, *ИТ-проект* ‘IT-projekt’, *ИТ-развитие* ‘IT-fejlesztés’ (B). A koronavírus-járvány első hónapjaiban robbanásszerűen, a szemünk láttára terjedt el a pandémia kulcsszavának, a *COVID-19* betűszónak a cirillbetűs változata, a *ковид* és a belőle képzett *ковидный* melléknév. Az *Integrum.ru* internetes korpuszon végzett vizsgálat alapján 2020 márciusában 40,5-szer gyakoribbak voltak a cirillbetűs változatok, mint februárban, egy hónappal korábban (Вепрева–Куприна, 2021:96), ami azt jelzi, hogy latinbetűs betűszók beilleszkedésének folyamata a járvány alatt felgyorsult.

A szakember–laikus kommunikáció során egyes szaknyelvi terminusok determinologizálódnak és fokozatosan a köznyelvbe is átkerülnek. Egyes gyakori betegségeket vagy gyakran alkalmazott vizsgálati eljárásokat jelentő betűszók már régóta jelen vannak a köznyelvben, pl. *ОРВИ* <*острая респираторная вирусная инфекция* ‘akut légúti vírusfertőzés’, *ХОБЛ* <*хроническая обструктивная болезнь легких* ‘krónikus obstruktív tüdőbetegség, COPD’, *ВИЧ* <*вирус иммунодефицита человека* ‘humán immundeficienciavírus, HIV’, *УЗИ* <*ультразвуковое исследование* is ‘ultrahangvizsgálat’. A koronavírus-járvány a determinologizációs folyamatokat felgyorsította. A média révén egyes, csak a szűk szakmai körökben használt betűszók váltak ismertté a laikusok körében is, mint az *ИВЛ* <*искусственная вентиляция легких* ‘mesterséges lélegeztetés’ (O).

A betűszók beilleszkedésének további jele a betűszókból képzett igék megjelenése, pl. *УЗИ* ‘ultrahangvizsgálat’ >*узить* ‘ultrahangvizsgálatot végez(tet)’, *ПЦР* ‘PCR-teszt’ >*ПЦРить* ‘PCR-tesztet végez(tet)’ (O); *ДБО* ‘telebank’ >*дебоить* ‘telebankol’, *КИБ* ‘költésvetési terv teljesítésének ellenőrzése (a banki szektorban)’ >*кибить* ‘költésvetési terv teljesítését ellenőrzi’ (B). Általában azt mondhatjuk, hogy azokból a betűszókból képeznek igét, amelyek vagy a szakmai szlengben gyakoriak, vagy a laikusokkal való kommunikációban is használatosak. Így például az *узить* ‘ultrahangvizsgálatot végez(tet)’ már több mint egy évtizede jelen van az orosz köznyelvben. Ezzel szemben a *ПЦРить* ‘PCR-tesztet végez(tet)’ igének csak néhány szórványos adatát találtuk Google-kereséssel, valószínűsíthető, hogy a koronavírus-járvány lecsengésével aktualitását veszítette, és már nem fog elterjedni a használata. A banki *дебоить* (<*ДБО*) ‘telebankol’ és *кибить* (<*КИБ*) ‘költésvetési terv teljesítését ellenőrzi’ igék nem léptek még ki a szűk szakmai nyelvhasználatból.

Összegzés

Kutatásunkban két, egymástól távolálló orosz szaknyelv, az orvosi és a banki szaknyelv betűszóinak korpuszalapú vizsgálatát végeztük el. Bár korábban nem történt hasonló vizsgálat, a szinkrón nyelvi anyag korpuszalapú elemzésével, valamint szaknyelvoktatói tapasztalatainkra támaszkodva le tudunk vonni bizonyos következtetéseket a betűszók használatában megfigyelhető jelenleg is zajló változásokról és a várható tendenciákról. Elemzésünk során megállapítottuk, hogy mindkét szaknyelvben – jellegüknél fogva – a betűző ejtésű betűszók a

leggyakoribbak. Korpuszainkban elsősorban az intézmények nevéből keletkezett betűszók bizonyultak vernakuláris képzésűeknek, a köznyelvi betűszók többnyire valamilyen idegen mintát másoltak tükörfordítással, illetve vettek át közvetlenül. A betűszók főbb fogalmi csoportjait a banki nyelvben a különböző banki műveletek, az orvosi nyelvben a betegségek, állapotok, illetve eljárások, vizsgálati módszerek nevei jelentik. Az orosz orvosi nyelv hagyományainak megfelelően betűszói továbbra is a többszavas latin vagy angol terminusok orosz tükörfordításainak kezdőbetűiből keletkeznek.

Azt az érdekes megfigyelést tettük, hogy a betűszók alapjául szolgáló kifejezésekben az anatómiai struktúrák megjelölésére a vernakuláris elnevezéseket angol közvetítésű latinizmusok váltják fel. Ezenkívül, különösen a pandémia alatt felgyorsult kommunikáció és a nemzetközi standardok igényeinek megfelelően az orvosi nyelvben is megjelentek a latinbetűs írásmódú angol betűszók. Ez a jelenség a banki szaknyelvben korábban is megfigyelhető volt. Mindkét vizsgált dokumentum betűszói többségükben a szűk szakmai nyelvhasználatra korlátozódnak, csak igen kis hányaduk van jelen a köznyelvi, laikus nyelvhasználatban.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált szaknyelvi szókincsrétéget mind a banki, mind az orvosi szakterületek szakemberei széles körben és aktívan használják. A mozaikszavak létrejötte és terjedése a nyelvi gazdaságosságra való törekvés egyik megnyilvánulása. A betűszók az információ átadásának olyan kényelmes eszközei, amelyeket a kommunikáció résztvevői egy adott beszédhelyzetben egyértelműen értelmeznek, ezért nem akadályozzák az üzenet megértését (Дозорова, 2014:1631). Mindemellett minimális erőfeszítéssel érik el az információ tömörítését és a kommunikáció felgyorsítását (Ганноха, 2015).

Hivatkozások

- Biró, J. (2007): A betűszók írásmódja egy empirikus vizsgálat tükrében. *Magyar Nyelvőr*. 131/4. 413-429
- Fabijanić, I. – Malenica, F. (2013): Abbreviations in English medical terminology and their adaptation to Croatian. *JAHK*. 4/7. 71-105
- Kecskés, J. – Illésné Kovács, M. (2023): A lektorálás szerepe az Osztrák–magyar szótár = Wörterbuch Österreichisches Deutsch–Ungarisch munkafolyamatában. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. XVI/1. 111-125
- Keszler, B. – Lengyel, K. (2019): *Kis magyar grammatika*. Akadémiai Kiadó: Budapest.
https://mersz.hu/dokumentum/m559kmg_1/ <https://doi.org/10.1556/9789630599641>
- Ludányi, Zs. (2019): Rövidítések a magyar orvosi nyelvben. Szemészeti kórlapok rövidítéseiről és helyesírásukról. In: Ludányi Zs. (szerk.) (2019): Szabályok, normák, nyelv szokás. Líceum Kiadó: Eger.
- Mágocsi, Ny. – Varga, É. K. (2018): Tükörfordítások a banki és orvosi szakszövegekben. In: Bocz, Zs. – Besznyák, R. (szerk.) (2018) *Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvoktatásban és -kutatásban*. Porta Lingua. SZOKOE: Budapest. 411-417
- Murányiné Zagyvai, M. (2020): Mozaikszók a magyar és német két- vagy többnyelvű szakszótárakban. In: Muráth, J. (szerk.) (2020): *Magyar szaklexikográfia*. Tinta Könyvkiadó: Budapest.
- Tóth, Sz. (1991): A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája. *Aetas*. 1. 5-39
- Банк «Открытие». Годовой отчет 2021 [Éves beszámoló 2021]. e-disclosure.ru
- Вепрева, И.Т – Куприна, Т.В. (2021): COVID-19: Ключевое слово коронавирусного лексикона на этапе графического усвоения в русском языке [COVID19: A koronavírus-szókincs kulcsszava az orosz nyelvbe való grafémikai beilleszkedés szakaszában]. In: Институт лингвистических исследований Российской Академии Наук (2021): *Русский язык коронавирусной эпохи*. Институт лингвистических исследований РАН: Санкт-Петербург.
- Ганноха, И.В. (2015) История развития аббревиации как способа словообразования в английском и русском языках [A betűszó mint szóalkotási eszköz kialakulása az angol és az orosz nyelvben]. *Science Time*. 16/4. 154-160
- Дозорова, Д.В. (2014): Динамика развития тематических групп универбатов в русском языке [Az univerbátumok tematikus csoportjainak alakulása az orosz nyelvben]. *Фундаментальные исследования*. 11. 1631-1635

- Какзанова, Е.М. (2014): Сокращения в медицинских текстах и особенности их перевода [Rövidítések az orvosi szövegekben és fordításuk specifikumai]. *Вестник Московского университета. Сер. 22. Теория перевода*. 3. 80-88
- Максименко, О.И. (2017): Новые тенденции аббревиации (на материале русского, английского и немецкого языков) [A betűszóalkotás tendenciái vizsgálata (oroszl, angol és német nyelvi anyagon)]. *Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*. 8/1. 174-181
<https://doi.org/10.22363/2313-2299-2017-8-1-174-181>
- Методические рекомендации = Межведомственная медицинская рабочая группа при Межведомственном городском координационном совете по противодействию распространения в Санкт-Петербурге новой коронавирусной инфекции (COVID-19) (2020): *Методические рекомендации, алгоритмы действия медицинских работников на различных этапах оказания помощи, чек-листы и типовые документы, разработанные на период наличия и угрозы дальнейшего распространения новой коронавирусной инфекции в Санкт-Петербурге. Версия 1,0 от 17.04.2020* [Módszertani ajánlások és algoritmusok az ellátás különböző szakaszaiban, ellenőrző listák és szabványos dokumentumok, amelyeket az új koronavírus-fertőzés jelenlétének és továbbterjedésének veszélye időszakára dolgoztak ki Szentpéterváron. A 2020 .04. 17-i 1.0 verzió]. Санкт-Петербург http://zdrav.spb.ru/media/filebrowser/brochure_covid-19_24.04_%D1%81%D0%BE%D0%BA%D1%80.pdf
- Токарева, Л.В. et al. (2021): Особенности использования специальных аббревиатур при работе над текстами медицинской и фармацевтической направленности [Szaknyelvi rövidítések használata orvosi és gyógyszerészeti szövegekben]. *Philology*. 32/2. 59-63
- Тулина, Т.А. (1974): Способы словообразования слов на базе словосочетаний [Szókapcsolatokon alapuló szóalkotási módok]. *Русский язык в школе*. 4. 84-87